

พลังพลเมืองกับการปฏิรูปประชาธิปไตยจากฐานราก*

CITIZEN POWER AND GRASSROOTS DEMOCRATIC REFORM

ฉันทนา โพธาราม, พระใบฎีกาพงษ์ศักดิ์ ขนติพโล, สำเร้ง ราชฉวาง

Chantana Photharam, Phrabaidika Phongsak Khantiphalo, Samreng Ratchawang

นักวิชาการอิสระ

Independent Scholar

Corresponding Author E-mail: samreungrachawang@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและศักยภาพของพลังพลเมืองในการขับเคลื่อนประชาธิปไตยจากระดับฐานรากในบริบทของสังคมไทยร่วมสมัย โดยเริ่มจากการวิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมและประชาธิปไตยจากล่างขึ้นบน เพื่อทำความเข้าใจความหมาย ขอบเขต และลักษณะของการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่มีได้จำกัดอยู่เพียงการใช้สิทธิเลือกตั้ง แต่ครอบคลุมถึงกระบวนการเรียนรู้ การตั้งคำถาม การรวมกลุ่ม และการผลักดันนโยบายสาธารณะในลักษณะที่ประชาชนเป็นผู้กำหนดทิศทางของสังคมตนเอง จากการศึกษาพบว่า พลังพลเมืองมีบทบาทสำคัญในการตั้งคำถาม ท้าทาย และตรวจสอบโครงสร้างอำนาจเดิม โดยอาศัยการรวมกลุ่มของชุมชน ท้องถิ่น และเครือข่ายทางสังคม ซึ่งทำให้ประชาธิปไตยมิใช่เพียงระบบที่รัฐออกแบบ หากแต่เป็นกระบวนการที่ประชาชนต้องมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านการออกแบบ ปกป้องและพัฒนาให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย บทความเสนอว่า การสร้างประชาธิปไตยที่มีความยั่งยืนจำเป็นต้องตั้งอยู่บนฐานของการเสริมสร้างอำนาจให้แก่ประชาชน การเปิดพื้นที่สาธารณะสำหรับการมีส่วนร่วม และการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ที่ยึดโยงกับหลักความเสมอภาค ความยุติธรรม และความเป็นเจ้าของอำนาจในทุกระดับของสังคม อันจะนำไปสู่การปฏิรูปทางการเมืองที่ยั่งยืนรากลึกทั้งในเชิงโครงสร้างและวิถีชีวิตของผู้คนอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: พลังพลเมือง; ความรับผิดชอบทางสังคม; โลกยุคใหม่; การปฏิรูปประชาธิปไตย; ฐานราก

Abstract

This academic article aimed to examine the role and potential of citizen power in driving grassroots democratic reform within the contemporary Thai sociopolitical context. It began by analyzing the conceptual foundations of participatory and bottom-up democracy, emphasizing political participation that extended beyond electoral processes. This included civic learning, critical inquiry, community mobilization, and policy advocacy in which citizens actively shaped the direction of their society. The study was found that citizen power played a vital role in challenging centralized political structures through collective action at the local and community levels. This indicated that democracy was not a framework designed and granted solely by the state, but rather a process co-created, defended, and continuously developed by the people to reflect their lived realities and aspirations. The article argued that sustainable democratic reform required empowering citizens, expanding public spaces for inclusive participation, and fostering a new political culture rooted in equality, justice, and civic ownership. These elements together contributed to a transformation in which democracy took root not only in institutional systems but also in the everyday lives of people across all sectors of society.

Keywords: Citizen Power; Social Responsibility; Modern World; Democratic Reform; Foundation

บทนำ

ประชาธิปไตยในฐานะระบอบการปกครองที่ถือว่าอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชนมิได้จำกัดความหมายอยู่เพียงในกระบวนการเลือกตั้งหรือการมีรัฐธรรมนูญ หากแต่เน้นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการทางการเมืองอย่างต่อเนื่องทั้งในระดับนโยบายและในชีวิตประจำวัน แนวคิดนี้ตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานว่าประชาชนมิใช่เพียงผู้รับบริการจากรัฐ แต่คือเจ้าของอำนาจอธิปไตยที่มีสิทธิเข้าถึงข้อมูล แสดงความคิดเห็น และร่วมกำหนดทิศทางของสังคมโดยตรง (จิราภพ ทวีสูงส่ง, 2566)

การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นหัวใจของประชาธิปไตย ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบการออกเสียงเลือกตั้ง การรวมกลุ่มเคลื่อนไหว หรือการแสดงออกในพื้นที่สาธารณะ แต่สิ่งที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน คือ การมีส่วนร่วมในระดับรากฐานซึ่งหมายถึงการมีบทบาท

ของประชาชนในชุมชน ท้องถิ่น และหน่วยย่อยของสังคม ที่ซึ่งประชาธิปไตยสามารถฝังรากลึกผ่านการเรียนรู้และปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน การมีส่วนร่วมระดับนี้มีใช้เพียงการถ่ายทอดนโยบายจากบนลงล่าง หากแต่คือการรวมพลังของประชาชนในระดับฐานรากที่ลุกขึ้นตั้งคำถาม ตรวจสอบ และผลักดันการเปลี่ยนแปลง (สัมพันธ์ รอดพิงครุฑ และคณะ, 2564)

ภายใต้บริบทดังกล่าว การพัฒนาระบบประชาธิปไตยในประเทศไทยแม้จะมีการจัดให้มีการเลือกตั้งและรัฐธรรมนูญหลายฉบับ แต่โครงสร้างอำนาจยังคงรวมศูนย์อยู่ในกลุ่มชนชั้นนำและข้าราชการ ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของประชาชนส่วนใหญ่ยังคงจำกัดอยู่ในรูปแบบที่เป็นทางการและเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว (McCargo, 2005) ช่องทางสำหรับการมีส่วนร่วมอย่างลึกซึ้งในระดับท้องถิ่นจึงยังไม่ได้รับการส่งเสริมหรือสนับสนุนอย่างเป็นระบบ

การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการแสวงหาบทบาทเชิงรุกของประชาชนภายใต้กรอบคิดชุมชนนิยม โดยเฉพาะกลุ่มองค์กรชุมชนและภาคประชาสังคมที่ร่วมกันสร้างพื้นที่ใหม่ในการกำหนดนโยบายสาธารณะ เช่น ขบวนการสมัชชาคนจน ที่รวมตัวจากหลายภูมิภาคเพื่อเรียกร้องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและสวัสดิการอย่างเท่าเทียม (Walker, 2008; มนตรา พงษ์นิล, 2559) สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าพลังพลเมืองมิใช่เพียงแนวคิดเชิงอุดมคติ หากแต่เป็นพลังที่มีอยู่จริงและสามารถสร้างแรงกระเพื่อมต่อโครงสร้างอำนาจได้อย่างเป็นรูปธรรม

ด้วยเหตุนี้ บทความนี้จึงมุ่งศึกษาบทบาทของพลังพลเมืองในการขับเคลื่อนประชาธิปไตยจากระดับฐานราก โดยเน้นการวิเคราะห์ลักษณะการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการเติบโตของพลังพลเมือง และแนวทางการพัฒนาโครงสร้างประชาธิปไตยที่ประชาชนเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง ทั้งในเชิงนโยบาย วัฒนธรรม และพื้นที่ปฏิบัติการของพลเมืองในชีวิตจริง

ความหมายและพลวัตของพลังพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยร่วมสมัย

พลังพลเมือง มิใช่เพียงคำขวัญหรือแนวคิดเชิงอุดมคติ หากแต่เป็นหัวใจสำคัญในการหล่อเลี้ยงและเคลื่อนไหวระบอบประชาธิปไตยในทุกยุคสมัย โดยเฉพาะในสภาวะที่รัฐและตลาดครอบงำพื้นที่สาธารณะอย่างเข้มข้น พลังพลเมืองจึงเป็นกลไกต้านทานเชิงโครงสร้างที่ประชาชนใช้ในการเรียกร้อง ตรวจสอบ และต่อรองอำนาจกับกลุ่มผู้มีอำนาจ (ภักดี โพธิ์สิทธิ์ และกมลทิพย์ ศรีเดช, 2562) การเข้าใจพลังพลเมืองจึงไม่อาจแยกออกจากแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมืองซึ่งครอบคลุมตั้งแต่การใช้สิทธิเลือกตั้ง การรวมกลุ่มเคลื่อนไหว การวิพากษ์นโยบาย ไปจนถึงการร่วมกำหนดทิศทางของสังคมผ่านเวทีต่าง ๆ

และต้องประกอบด้วยการยึดมั่นในสิ่งถูกต้องดีงาม การให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวม การนำหลักการประชาธิปไตยมาใช้อย่างเคร่งครัด และการเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองอย่างมีสำนึก ซึ่งคุณลักษณะสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้ สามารถที่จะจัดให้มีกระบวนการและแนวทางในการสร้างและส่งเสริมให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลและสามารถแสดงออกด้วยการประพฤติปฏิบัติได้ตลอดเวลา (สัมพันธ์ รอดฟังครุฑ และคณะ, 2564)

ในระดับเชิงทฤษฎี แนวคิดพลังพลเมืองสอดคล้องกับประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ที่เสนอว่า การเมืองมิใช่พื้นที่เฉพาะของนักการเมืองหรือชนชั้นนำ แต่เป็นเรื่องของประชาชนทุกคนที่จะต้องเป็นเจ้าของกระบวนการตัดสินใจและการใช้อำนาจ การที่พลเมืองมีจิตสำนึกทางการเมือง (Political Consciousness) การเข้าถึงข้อมูล และการมีโอกาสนในการแสดงออกทางความคิด ถือเป็นดัชนีวัดความเข้มแข็งของระบอบประชาธิปไตย เพราะการปกครองระบอบประชาธิปไตยคือ การปกครองที่อำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน โดยประชาชนจะมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง (จิราภพ ทวีสูงส่ง, 2566) เมื่อพิจารณาจากประสบการณ์ของไทยจะพบว่า พลังพลเมืองปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงเวลาที่โครงสร้างอำนาจรัฐหย่อนคลาย เช่น การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนในยุคหลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 และเครือข่ายภาคประชาสังคมในช่วงหลังรัฐธรรมนูญ 2540

อย่างไรก็ตาม พลวัตของพลังพลเมืองในบริบทไทยยังเผชิญกับข้อจำกัดหลายประการ เช่น การรวมศูนย์อำนาจในระบบราชการ วัฒนธรรมอุปถัมภ์ และการปิดกั้นพื้นที่สาธารณะสำหรับการแสดงออกทางการเมือง ปรากฏการณ์นี้ส่งผลให้พลังพลเมืองมีลักษณะ ขึ้น ๆ ลง ๆ ตามบริบททางการเมืองและเงื่อนไขโครงสร้างมากกว่าที่จะเป็นพลังถาวร ขบวนการภาคประชาชนที่สามารถเคลื่อนไหวได้อย่างมีพลังมักต้องอาศัยเงื่อนไขภายนอก เช่น การสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน หรือสื่อทางเลือก ซึ่งหากปราศจากฐานสนับสนุนเหล่านี้ พลังของประชาชนจำนวนมากจะถูกทำให้เงียบเสียงลงโดยกลไกอำนาจที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ดังนั้น ประเทศที่พัฒนาการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอยู่ในระดับที่ดีแล้ว มักจะกำหนดให้ประชาชนทุกระดับ มีสิทธิในการมีส่วนร่วมทางการเมืองตามกฎหมาย และมีผลในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม (ไพรัตน์ นิมหาด และคณะ, 2563)

กระนั้นก็ตาม การเสริมสร้างพลังพลเมืองยังคงเป็นทางออกสำคัญในการฟื้นฟูประชาธิปไตยของไทยในระยะยาว การสนับสนุนให้ประชาชนมีความรู้ด้านสิทธิหน้าที่ และกลไกทางการเมือง การเปิดพื้นที่สาธารณะให้สามารถแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี และการปฏิรูประบบการศึกษาที่ปลูกฝังจิตสำนึกความเป็นพลเมืองตั้งแต่ระดับปฐมวัย ล้วนเป็น การลงทุนเพื่อวางรากฐานให้ประชาธิปไตยยังลึกลงในระดับวัฒนธรรม การเมืองจะเป็น

ของประชาชนได้จริงก็ต่อเมื่อประชาชนรู้เท่าทันการเมือง กล้าท้าทายอำนาจ และมีเวทีในการร่วมออกแบบอนาคตของตนเอง

สรุปได้ว่า พลังพลเมืองคือกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนระบอบประชาธิปไตยให้มีชีวิตชีวาและยั่งยืน โดยมีใช้เพียงการใช้สิทธิเลือกตั้ง แต่รวมถึงการมีจิตสำนึกทางการเมือง การรวมกลุ่ม เคลื่อนไหว และการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางสังคมอย่างมีสำนึกและต่อเนื่อง แม้ในบริบทไทย พลังพลเมืองจะเผชิญข้อจำกัดจากโครงสร้างอำนาจแบบรวมศูนย์ และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์ แต่ก็ยังปรากฏเป็นพลังที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้จริงในช่วงเวลาสำคัญของประวัติศาสตร์ การเสริมสร้างพลังพลเมืองจึงควรได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังผ่านการศึกษาพลเมือง การเปิดพื้นที่สาธารณะ และการส่งเสริมวัฒนธรรมการเมืองแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ประชาชนกลายเป็นเจ้าของประชาธิปไตยอย่างแท้จริงในทุกระดับของสังคม

จากผู้ตามสู่ผู้ร่วมกำหนดนโยบาย: การมีส่วนร่วมเชิงลึกของประชาชนในระดับฐานราก

การเปลี่ยนแปลงบทบาทของประชาชนจากผู้รับนโยบายสู่ผู้ร่วมกำหนดนโยบายเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยให้มีความลึกซึ้งและยั่งยืน โดยเฉพาะในบริบทของสังคมไทยที่ประสบปัญหาโครงสร้างอำนาจรวมศูนย์และการขาดพื้นที่สำหรับการแสดงออกอย่างมีนัยยะ การเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมเชิงลึก (Deep Participation) จึงมิใช่เพียงการรับฟังความคิดเห็น แต่หมายถึงการให้สิทธิเข้าถึงข้อมูล การตัดสินใจร่วม และการติดตามกำกับนโยบายในระดับท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม (จิราภพ ทวีสูงส่ง, 2566) การสร้างกลไกแบบนี้สะท้อนถึงพัฒนาการจากประชาชนผู้รับคำสั่ง ไปสู่พลเมืองผู้ร่วมออกแบบสังคม

การเสริมพลังให้ประชาชนมีบทบาทเชิงรุกในระดับฐานรากต้องเริ่มจากการปลูกฝังจิตสำนึกความเป็นพลเมืองที่เข้าใจสิทธิ หน้าที่ และบทบาทของตนในระบอบประชาธิปไตย การวิจัยโดยสัมพันธ์ รอดพิงครุฑ และคณะ (2564) ชี้ว่า การเสริมสร้างจิตสำนึกพลเมืองผ่านกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมสามารถพัฒนาความตื่นตัวทางการเมือง และนำไปสู่พฤติกรรมทางการเมืองเชิงบวกในระยะยาว ขณะที่ศราวุฒ วิสาขม และคณะ (2562) พบว่า แม้ประชาชนในระดับท้องถิ่นจะเผชิญกับข้อจำกัดด้านทรัพยากรและอำนาจ แต่เมื่อได้รับโอกาสและพื้นที่ในการเรียนรู้ร่วมกัน พวกเขาสามารถแปรเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ชีวิตให้กลายเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายที่จับต้องได้

ภายใต้บริบทประวัติศาสตร์การเมืองไทย การมีส่วนร่วมของประชาชนมักถูกมองว่าเป็นผลผลิตของกลไกรัฐหรือการเอื้อเฟื้อจากชนชั้นนำ แต่ในความเป็นจริง ขบวนการ

ประชาชนจำนวนมากได้ลุกขึ้นสร้างพื้นที่ของตนเองในการต่อรองกับรัฐ โดยเฉพาะหลังรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งส่งเสริมบทบาทภาคประชาชนในกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะ (มนตรา พงษ์นิล, 2559) อย่างไรก็ตาม พัฒนาการดังกล่าวยังคงต้องต่อสู้กับพลวัตของอำนาจรัฐแบบเครือข่ายและกลไกที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (McCargo, 2005) ทำให้การมีส่วนร่วมเชิงลึกยังคงเป็นเป้าหมายที่ต้องขับเคลื่อนต่อไป โดยอาศัยทั้งการจัดการเชิงนโยบายและการเสริมสร้างความรู้ทางการเมืองในระดับชุมชน

สุดท้าย การเปลี่ยนแปลงจากผู้ตามสู่ผู้ร่วมกำหนดนโยบายไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากเจตจำนงของรัฐฝ่ายเดียว หากแต่ต้องอาศัยการสร้างพลังทางปัญญาและปฏิบัติของประชาชนอย่างต่อเนื่อง การเปิดเวทีประชาคมท้องถิ่น การเรียนรู้ร่วมระหว่างรัฐกับประชาชน และการเสริมอำนาจให้ภาคประชาชนสามารถตรวจสอบและแสดงจุดยืนทางนโยบายได้ ล้วนเป็นกลไกที่ส่งเสริมประชาธิปไตยจากฐานรากอย่างแท้จริง (ไพรัตน์ นิมหิตและคณะ, 2563) การเมืองในฐานะของพลเมืองจึงไม่ใช่แค่การเลือกผู้แทน แต่คือการมีส่วนร่วมในทุกย่างก้าวของการตัดสินใจทางสังคม

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเชิงลึกของประชาชนในระดับฐานรากคือหัวใจของประชาธิปไตยที่แท้จริง ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการใช้สิทธิเลือกตั้งหรือการแสดงออกเป็นครั้งคราว แต่คือการเป็นเจ้าของกระบวนการตัดสินใจทางสังคมอย่างต่อเนื่องและมีความหมายทั้งในระดับนโยบายและการปฏิบัติ การเปลี่ยนบทบาทของประชาชนจากผู้ตามไปสู่ผู้ร่วมออกแบบนโยบายจำเป็นต้องอาศัยการปลูกฝังจิตสำนึกความเป็นพลเมืองพื้นที่สำหรับการเรียนรู้ร่วม และกลไกที่เปิดโอกาสให้เสียงของประชาชนมีน้ำหนักในการกำหนดอนาคตของตนเองและสังคมโดยรวม ทั้งนี้ ภาครัฐ ภาควิชาการ และภาคประชาชนต้องร่วมกันสร้างระบบที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมเชิงโครงสร้าง เพื่อให้ประชาธิปไตยหยั่งรากลึกและตอบโจทย์พลวัตของสังคมไทยร่วมสมัยอย่างแท้จริง

ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างกับโอกาสในการปฏิรูปประชาธิปไตยของไทย

แม้การส่งเสริมพลังพลเมืองและการมีส่วนร่วมเชิงลึกในระดับฐานรากจะเป็นกลไกสำคัญในการยกระดับประชาธิปไตยไทย แต่ความเป็นจริงกลับสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ฝังรากลึกในระบบการเมืองและการบริหารของประเทศ ไม่ว่าจะเป็นระบบราชการรวมศูนย์ที่ปิดกั้นโอกาสของประชาชนในการมีบทบาทเชิงนโยบาย วัฒนธรรมการเมืองแบบอุปถัมภ์ที่สร้างความสัมพันธ์แนวดิ่งระหว่างรัฐกับประชาชน หรือกฎหมายที่จำกัดเสรีภาพในการแสดงออกและการรวมกลุ่ม ข้อจำกัดเหล่านี้ทำให้การปฏิรูปประชาธิปไตยของไทยไม่สามารถก้าวข้ามจากประชาธิปไตยในนาม ไปสู่ประชาธิปไตยในเนื้อหาได้อย่างแท้จริง

อีกหนึ่งอุปสรรคสำคัญคือการครอบงำของชนชั้นนำทางเศรษฐกิจและการเมืองผ่านกลไกรัฐและสถาบันต่าง ๆ ที่ผูกขาดอำนาจในการตัดสินใจ เช่น ระบบราชการสายบังคับบัญชา สถานิติบัญญัติที่ไม่สะท้อนเจตจำนงของประชาชนโดยตรง หรือกระบวนการเลือกตั้งที่ยังเปิดช่องให้ทุนทางการเมืองแทรกแซงผลลัพธ์ (McCargo, 2005) โครงสร้างเหล่านี้ไม่เพียงจำกัดการเติบโตของพลังพลเมือง แต่ยังลดทอนความไว้วางใจของประชาชนต่อระบบการเมือง ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ประชาธิปไตยอ่อนแอ และยากต่อการขับเคลื่อนจากล่างขึ้นบน

อย่างไรก็ตาม ภายใต้ข้อจำกัดที่ว่านี้ ยังมีโอกาสที่สามารถใช้เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิรูปประชาธิปไตยได้อย่างมีพลัง โดยเฉพาะเมื่อปรากฏจังหวะเปิด (Political Openings) เช่น การแก้รัฐธรรมนูญ การเปลี่ยนผ่านทางการเมือง หรือการลุกขึ้นเคลื่อนไหวของประชาชนในสถานการณ์วิกฤต สิ่งเหล่านี้สามารถกลายเป็นโอกาสในการเรียกร้องให้เกิดการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น การออกแบบสถาบันใหม่ที่ตอบสนองต่อการมีส่วนร่วม และการเปิดพื้นที่สาธารณะที่รองรับการแสดงออกอย่างสร้างสรรค์ (Walker, 2008) โอกาสเหล่านี้หากได้รับการเก็บเกี่ยวอย่างมีวิสัยทัศน์และต่อเนื่อง ย่อมสามารถสะสมเป็นพลังเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้จริง

การปฏิรูปประชาธิปไตยของไทยจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้โดยการเปลี่ยนแปลงนโยบายเพียงลำพัง แต่ต้องอาศัยการสั่นสะเทือนเชิงโครงสร้างควบคู่ไปกับการพัฒนาวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่ประชาชนตระหนักถึงสิทธิ เสรีภาพ และอำนาจของตนในฐานะเจ้าของรัฐ ความเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจะเกิดขึ้นเมื่อการมีส่วนร่วมกลายเป็นวิถีชีวิตทางการเมืองของประชาชน มากกว่าการเป็นเหตุการณ์เฉพาะหน้า การสร้างโครงสร้างที่เปิดกว้าง ยืดหยุ่น และยึดโยงกับชุมชนในทุกระดับคือหนทางไปสู่ประชาธิปไตยที่ไม่ใช่แค่เปลือก แต่เป็นเนื้อแท้ที่ยังรากในสังคมไทย

สรุปได้ว่า การปฏิรูปประชาธิปไตยของไทยต้องเผชิญกับข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ฝังลึกในระบบการเมืองและสังคม ไม่ว่าจะเป็นการรวมศูนย์อำนาจ วัฒนธรรมอุปถัมภ์ หรือกลไกรัฐที่ไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน อย่างไรก็ตาม ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าวยังมีโอกาสในการสร้างความเปลี่ยนแปลงผ่านการกระจายอำนาจ การเปิดพื้นที่สาธารณะ และการเสริมพลังให้ประชาชนกลายเป็นผู้ร่วมออกแบบนโยบายอย่างแท้จริง การปฏิรูปที่ยั่งยืนจึงต้องไม่ใช่เพียงการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายหรือสถาบันเท่านั้น แต่ต้องพัฒนาไปสู่การเปลี่ยนวัฒนธรรมทางการเมือง ที่ทำให้ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในทุกระดับของการตัดสินใจทางสังคมได้อย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรม

บทเรียนจากการเคลื่อนไหวของภาคประชาชน

ภาคประชาชนในประเทศไทยมีประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวที่สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางการเมืองและสังคม ทั้งในระดับนโยบายและระดับวัฒนธรรมทางการเมือง โดยเฉพาะในช่วงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 และรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ที่เปิดช่องให้ภาคประชาชนมีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาผ่านกลไกใหม่ เช่น การจัดตั้งองค์กรอิสระ การผลักดันนโยบายจากภาคประชาสังคม และการรณรงค์ทางสิ่งแวดล้อมหรือสิทธิชุมชน กลุ่มอย่างสมัชชาคนจนหรือเครือข่ายปฏิรูปที่ดิน แสดงให้เห็นว่า พลังของประชาชนสามารถก่อรูปเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายที่มีผลกระทบจริงในระดับชาติ หากได้รับการยอมรับจากภาครัฐ (มนตรา พงษ์นิล, 2559)

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนจำนวนไม่น้อยต้องเผชิญกับข้อจำกัด ทั้งในเชิงกฎหมาย การคุกคามจากอำนาจรัฐ และการทำให้เสื่อมความชอบธรรมผ่านวาทกรรมของชนชั้นนำ ตัวอย่างเช่น การต่อต้านเขื่อนแม่วงก์ หรือการคัดค้านเหมืองแร่ในภาคอีสาน ซึ่งแม้จะได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายภาคประชาชนทั่วประเทศ แต่กลับถูกลดทอนความหมายว่าเป็นการต่อต้านการพัฒนาบทเรียนเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นของการเชื่อมโยงกันในระดับเครือข่าย และการพัฒนายุทธศาสตร์การสื่อสารเพื่อเสริมพลังและสร้างความเข้าใจในวงกว้างต่อข้อเรียกร้องของประชาชน

เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีในต่างประเทศ เช่น ขบวนการ Yellow Vests ในฝรั่งเศส หรือ Occupy Wall Street ในสหรัฐฯ จะพบว่าขบวนการเคลื่อนไหวที่สามารถเปลี่ยนความไม่พอใจในระบบให้กลายเป็นข้อเสนอเชิงโครงสร้างมักอาศัยการจัดการข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ กลไกการรวมพลังที่หลากหลาย และการสร้างแรงกดดันผ่านเครื่องมือทั้งในและนอกระบบ การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนไทยอาจยังขาดการต่อยอดจากพลังเฉพาะกิจไปสู่การจัดการเชิงสถาบันอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นอีกบทเรียนที่ควรนำมาทบทวนในการสร้างพลังพลเมืองเชิงโครงสร้าง (Wongprom & Saengpanya, 2021) ดังนั้น บทเรียนจากการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนไทยชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่อาจเกิดจากพลังเฉพาะกิจหรืออารมณ์ร่วมในช่วงเวลาสั้น ๆ หากแต่ต้องอาศัยการวางยุทธศาสตร์การส่งสมทุนทางสังคม และการออกแบบกลไกที่เชื่อมโยงระหว่างระดับชุมชนกับโครงสร้างรัฐอย่างเป็นระบบ การเมืองจากภาคประชาชนจึงต้องไม่หยุดอยู่กับการเคลื่อนไหว แต่ควรมุ่งสู่การจัดการเชิงนโยบาย การสร้างข้อเสนอทางวิชาการ และการยกระดับบทบาทพลเมืองให้เป็นส่วนหนึ่งของการตัดสินใจในทุกระดับอย่างมั่นคงและยั่งยืน

สรุปได้ว่า บทเรียนจากการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนไทยชี้ให้เห็นถึงพลังทางสังคมที่สามารถสร้างแรงกระเพื่อมต่อระบบการเมืองได้อย่างมีนัยสำคัญ แม้จะเผชิญข้อจำกัดจากโครงสร้างอำนาจและการควบคุมจากรัฐ แต่การเคลื่อนไหวที่มีการจัดการ

เชิงกลยุทธ์ การสร้างเครือข่าย และการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพสามารถเปลี่ยนข้อเรียกร้องให้กลายเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายที่จับต้องได้ อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวที่ยั่งยืนจำเป็นต้องต่อยอดจากพลังเฉพาะกิจไปสู่การจัดการเชิงสถาบัน และเชื่อมโยงพลังของประชาชนในระดับฐานรากเข้ากับการกำหนดนโยบายในระดับโครงสร้าง เพื่อขับเคลื่อนประชาธิปไตยให้เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง

แนวทางการสร้างประชาธิปไตยจากฐานรากที่ยั่งยืนในบริบทไทย

การสร้างประชาธิปไตยจากฐานรากที่ยั่งยืนในประเทศไทย จำเป็นต้องเริ่มจากการยอมรับว่า ประชาธิปไตยไม่อาจเกิดขึ้นจากการจัดการของรัฐเพียงฝ่ายเดียว หากแต่ต้องหยั่งรากในระดับชุมชน ท้องถิ่น และครัวเรือน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่วัฒนธรรมทางการเมืองถูกหล่อหลอมและถ่ายทอดในชีวิตประจำวัน การพัฒนาแนวทางประชาธิปไตยจึงต้องผนวกกับกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การฝึกทักษะความเป็นพลเมือง และการเปิดโอกาสให้ทุกกลุ่มในสังคมเข้าถึงและใช้สิทธิเสรีภาพอย่างเท่าเทียม (ภักดี โพธิ์สิงห์ และกมลทิพย์ ศรีเดช, 2562)

การเมืองแบบมีส่วนร่วมเชิงลึก (Deep Participatory Politics) คือ หัวใจสำคัญของประชาธิปไตยที่แท้จริง เพราะมิใช่เพียงการแสดงความเห็นหรือร่วมกิจกรรมทางการเมืองเป็นครั้งคราว แต่คือการมีบทบาทของประชาชนตลอดกระบวนการ ตั้งแต่การกำหนดวาระสาธารณะ การออกแบบนโยบาย ไปจนถึงการติดตามผล ซึ่งส่งเสริมให้พลเมืองเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของสังคมและมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง (สัมพันธ์ รอดพิงครุฑ และคณะ, 2564; Wongprom & Saengpanya, 2021) หนึ่งในกลไกสำคัญที่จะผลักดันให้มีการมีส่วนร่วมเชิงลึกเกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืน คือ การจัดตั้งกลไกภาคประชาชนเชิงสถาบัน เช่น สภาประชาชนตำบล กลไกงบประมาณแบบมีส่วนร่วม หรือศูนย์นโยบายภาคประชาชน ซึ่งทำให้พลังเฉพาะกิจของขบวนการประชาชนไม่สูญสลายไปกับเวลา แต่ถูกเปลี่ยนรูปเป็นโครงสร้างถาวรที่มีบทบาทต่อการตัดสินใจทางนโยบายอย่างเป็นระบบ (Wongprom & Saengpanya, 2021)

ในระดับการจัดการท้องถิ่น รัฐควรทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก แทนการเป็นผู้ควบคุม โดยเปิดพื้นที่ให้ประชาชนสามารถสร้างสรรค์สังคมตามบริบทของตนเองได้อย่างอิสระ และส่งเสริมให้เกิดเวทีสาธารณะ เวทีประชาคม และกระบวนการพัฒนาโดยชุมชนเป็นฐาน ซึ่งจะลดช่องว่างระหว่างรัฐกับประชาชน (จิราภพ ทวีสูงส่ง, 2566) ขณะเดียวกัน การเสริมสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยควรดำเนินควบคู่กับการ ปฏิรูปกระบวนการศึกษา โดยเฉพาะการเรียนรู้ด้านหน้าที่พลเมืองอย่างมีชีวิต ซึ่งต้องเน้นการลงมือปฏิบัติ การฝึกตั้งคำถาม ถกเถียงอย่างมีเหตุผล และการออกแบบกิจกรรมที่ปลูกฝังความตระหนัก

รู้ในบทบาทของตนในระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่วัยเยาว์ (สัมพันธ์ รอดพึ่งครุฑ และคณะ, 2564) สุดท้ายแล้ว การสร้างประชาธิปไตยจากฐานรากจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนมีทั้งความรู้ ความเข้าใจ และช่องทางในการมีส่วนร่วมที่แท้จริง โดยรัฐต้องทำหน้าที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ การรวมกลุ่ม และการกำกับตรวจสอบอย่างโปร่งใสและมีประสิทธิภาพ ประชาธิปไตยที่ยั่งยืนจึงไม่ใช่เพียงเปลือกของพิธีกรรมการเมือง แต่คือระบบที่ประชาชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และสามารถแปรความฝันของสังคมให้กลายเป็นนโยบายที่จับต้องได้

สรุปได้ว่า การสร้างประชาธิปไตยจากฐานรากที่ยั่งยืนในประเทศไทย จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการที่ทำให้ประชาชนมีบทบาทอย่างแท้จริงในชีวิตประจำวันของการเมืองผ่านกลไกที่เปิดกว้าง ยืดหยุ่น และยึดโยงกับบริบทของชุมชน ควบคู่กับการพัฒนาสถาบันประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น และการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกพลเมือง การพัฒนาแนวทางเหล่านี้มีใช้เพียงเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางการเมือง แต่คือการเปลี่ยนแกนของระบอบให้ประชาชนเป็นเจ้าของประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาเรื่อง พลังพลเมืองกับการปฏิรูปประชาธิปไตยจากฐานราก ผู้เขียนสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ได้ 3 ด้านหลัก ๆ ที่มีความเข้มข้นทางทฤษฎีและความเชื่อมโยงกับบริบทไทยร่วมสมัย ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

จากภาพที่ 1 อธิบายได้ว่า กระบวนการสร้างประชาธิปไตยที่มีความหมายและยั่งยืนในชีวิตจริงของผู้คน ผ่านสามองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ทุนทางการเมืองใหม่ของประชาชน การเมืองแบบมีส่วนร่วมเชิงลึก และกลไกภาคประชาชนเชิงสถาบัน ซึ่งสามารถอธิบายเป็นระบบคิดที่เอื้อต่อการสร้าง ประชาธิปไตยแบบฐานรากอย่างยั่งยืน

1. ทุนทางการเมืองใหม่ของประชาชน พลังของประชาชนในบริบทไทยมิได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน หากแต่เป็นผลสะสมจากประสบการณ์ชีวิต การเรียนรู้ร่วมกันในระดับชุมชน และการเผชิญปัญหาเชิงโครงสร้างซ้ำซาก ไม่ว่าจะเป็นการจัดการทรัพยากรอย่างไม่เป็นธรรม หรือการขาดพื้นที่ในการกำหนดนโยบายสาธารณะ เมื่อประชาชนได้รวมตัวกันตั้งคำถาม และร่วมกันผลักดันข้อเรียกร้อง พลังเหล่านี้จึงค่อย ๆ พัฒนาเป็นทุนทางการเมืองที่สามารถใช้ต่อรอง ตรวจสอบ และถ่วงดุลอำนาจรัฐได้อย่างมีพลัง ทุนนี้มีได้อยู่ในรูปของอำนาจเงิน หรือตำแหน่ง หากแต่เป็นพลังเชิงสังคม วัฒนธรรม และความชอบธรรมจากรากฐานของประชาชน

2. การเมืองแบบมีส่วนร่วมเชิงลึก ประชาธิปไตยจากฐานรากมิใช่ประชาธิปไตยที่จำกัดอยู่เพียงการเลือกตั้งหรือการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ แต่คือกระบวนการที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในทุกช่วงของนโยบาย ตั้งแต่การกำหนดวาระ การออกแบบ การตัดสินใจ จนถึงการประเมินผล ซึ่งช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของทั้งต่อปัญหาและแนวทางแก้ไข การเมืองแบบนี้สร้างสำนึกของความเป็นพลเมือง (Civic Identity) และปลูกพลังในการรวมกลุ่มเพื่อเปลี่ยนผ่านข้อเสนอของชุมชนให้กลายเป็นนโยบายระดับโครงสร้าง

3. กลไกภาคประชาชนเชิงสถาบัน เพื่อให้พลังของประชาชนไม่สูญหายไปตามเงื่อนไขเฉพาะหน้า จึงต้องออกแบบโครงสร้างรองรับที่ทำให้พลังดังกล่าวกลายเป็นกลไกถาวรในระบบประชาธิปไตย เช่น สถาปนาชนตำบล คณะกรรมการนโยบายจากภาคประชาชน หรือกลไกงบประมาณแบบมีส่วนร่วม (Participatory Budgeting) กลไกเหล่านี้ช่วยให้เสียงของประชาชนไม่เพียงถูกได้ยิน แต่สามารถส่งผลต่อการตัดสินใจของรัฐอย่างเป็นระบบ และลดช่องว่างระหว่างอำนาจรัฐกับชุมชนในชีวิตประจำวัน

ทั้งสามองค์ประกอบนี้ เมื่อนำมาประสานเข้าด้วยกันในลักษณะของระบบจะก่อให้เกิดประชาธิปไตยฐานรากที่มีชีวิต คือระบบที่ประชาชนเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง มิใช่ในเชิงนามธรรม แต่เป็นเจ้าของทั้งในระดับความรู้สึก การตัดสินใจ และการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ประชาธิปไตยในลักษณะนี้จะมีความมั่นคง ไม่หวั่นไหวไปกับภาวะวิกฤตทางการเมือง เพราะมีรากที่ยังลึกในวัฒนธรรมและสำนึกของผู้คน

สรุป

การปฏิรูปประชาธิปไตยจะไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง หากประชาชนยังคงถูกจำกัดบทบาทให้อยู่ในฐานะผู้ใช้สิทธิเลือกตั้งเป็นครั้งคราว หรือเป็นเพียงกลุ่มเป้าหมายของกระบวนการนโยบายที่ออกแบบและดำเนินการโดยรัฐเท่านั้น ตรงกันข้าม สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งคือการยกระดับพลังของประชาชนให้กลายเป็นทุนทางการเมืองใหม่ที่สามารถนำมาใช้ในการตรวจสอบ ถ่วงดุล และผลักดันการตัดสินใจเชิงนโยบายของรัฐอย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาพลเมืองในบริบทดังกล่าวจำเป็นต้องเน้นการเสริมสร้างจิตสำนึกทางการเมือง ความรู้เท่าทันระบบอำนาจ และทักษะในการมีส่วนร่วมอย่างลึกซึ้งตั้งแต่ระดับชุมชนไปจนถึงระดับนโยบาย พร้อมกันนี้ การออกแบบกลไกเชิงสถาบันที่สอดคล้องกับพื้นที่ชีวิตจริงของประชาชน เช่น สภานโยบายท้องถิ่น กระบวนการวางแผนร่วม หรือกลไกงบประมาณแบบมีส่วนร่วม ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การเมืองกลายเป็นเรื่องของประชาชนอย่างแท้จริง มิใช่กิจกรรมที่ผูกขาดอยู่กับกลุ่มอำนาจบางกลุ่มหรือจำกัดอยู่ในฤดูกาลเลือกตั้ง เมื่อประชาชนมีความพร้อมทั้งทางความคิด มีพื้นที่ในการแสดงออก และมีกลไกที่เอื้อต่อการเชื่อมโยงกับโครงสร้างอำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเมืองจะไม่ใช่วิถีชีวิตของชนชั้นนำ หากแต่กลายเป็นสนามสาธารณะที่ประชาชนทุกคนมีบทบาทและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งจะนำไปสู่การก่อรูปของประชาธิปไตยที่ยั่งยืนในระดับวัฒนธรรมทางการเมือง และมีพลังในการพัฒนาต่ออย่างต่อเนื่องและยั่งยืนในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

- จิราภพ ทวีสูงส่ง. (2566). *ทำไม ? เรา ต้องมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย*. สืบค้น 6 พฤษภาคม 2568, จาก <https://url.in.th/STXWB>
- ไพรัตน์ ฉิมหาด และคณะ. (2563). การเมืองภาคพลเมืองกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในสังคมไทย. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศ*, 7(5), 46-61.
- ภักดี โพธิ์สิงห์ และกมลทิพย์ ศรีเดช. (2562). รูปแบบการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมจิตสำนึกความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยสำหรับนักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- มนตรา พงษ์นิล. (2559). การเมืองภาคประชาชนในสังคมไทยก่อนและหลังทศวรรษ 2540:อุดมการณ์ ความสัมพันธ์ต่อรัฐและความเป็นพลเมือง. *วารสารสังคมศาสตร์*, 28(1), 155-185.
- ศราวุฒิ วิสาพรม และคณะ. (2562). การวิเคราะห์การสร้างพลเมืองเพื่อเสริมสร้างประชาธิปไตยจากฐานราก: กรณีศึกษาโรงเรียนในสังกัดเทศบาลเมืองมหาสารคาม. *วารสารการเมืองการปกครอง*, 9(3), 1-23.

- สัมพันธ์ รอดพิงครุฑ และคณะ. (2564). จิตสำนึกความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย. *วารสารวิชาการ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี*, 8(2), 153-165.
- McCargo, D. (2005). Network monarchy and legitimacy crises in Thailand. *The Pacific Review*, 18(4), 499-519.
- Walker, A. (2008). *The legend of the golden boat: Regulation, trade and traders in the borderlands of Laos, Thailand, China and Burma*. USA: University of Hawai'i Press.
- Wongprom, S. & Saengpanya, T. (2021). *Participatory democracy: A way forward for Thais*. Bangkok Post. Retrieved May 6, 2025, from <https://www.bangkokpost.com/opinion/opinion/2138175/participatory-democracy-a-way-forward-for-thais>